

Міністерство освіти і науки України
Харківський національний педагогічний університет
імені Г. С. Сковороди

УДК: 13:572

Понеділок Андрій Іванович

**САМОРУЙНАЦІЯ ОСОБИСТОСТІ ЯК ПРЕДМЕТ
ФІЛОСОФСЬКО-АНТРОПОЛОГІЧНОЇ РЕФЛЕКСІЇ**

09.00.04 – філософська антропологія і філософія культури

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філософських наук

Харків – 2017

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі культурології Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник – доктор філософських наук, професор,
Лозовой Віктор Олексійович,
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого,
завідувач кафедри культурології.

Офіційні опоненти: доктор філософських наук, професор,
Бойко Ольга Петрівна,
Сумський державний університет
професор кафедри філософії;

доктор філософських наук,
Крапівник Ганна Олександрівна,
Харківський національний педагогічний
університет імені Г. С. Сковороди,
доцент кафедри англійської філології.

Захист відбудеться **30 червня 2017 р. о 12.00** годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.053.07 у Харківському національному педагогічному університеті імені Г.С. Сковороди за адресою: 61002, м. Харків, вул. Алчевських, 29, зала засідань.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди за адресою: 61168, м. Харків, вул. Валентинівська, 2, ауд. 215-В.

Автореферат розісланий 29 травня 2017 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

М. О. Дроботенко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Обґрунтування вибору теми дослідження. Світ переживає нову хвилю радикальних соціокультурних трансформацій, які змінюють контекстуальні умови буття людини. Відбувається становлення інформаційної цивілізації, що стимулюється стрімким розвитком інформаційних і комунікативних технологій, зростає екзистенційна значущість віртуального урбаністичного простору. Усе це дестабілізує антропологічні константи життєтворчості людини, що потребує філософського осмислення чинників руйнації і саморуйнації особистості у ситуації драматичної постсучасності.

Новітні тенденції деструкції, хаотизації, росту невизначеності, змінення мислення і ціннісно-сміслових орієнтирів буття викликають дезорієнтацію свідомості особистості, яка втратила чітко визначені світоглядні пропозиції, а натомість набула надмір світоглядних опцій життєтворчості. З одного боку, відбувається розробка новітніх інформаційних технологій, що націлює на раціоналізацію процесів життєтворчості, а з іншого – ці технології породжують феномени, які нівелюють сенс цих цінностей: від технологій маніпулювання свідомістю до постмодерністської дискредитації самої ідеї життя.

Процес неконтрольованої фрагментації культурного середовища, який є віддзеркаленням глобалізаційних рухів, породжує на національному рівні почуття незахищеності, що змушує людей об'єднуватися на ірраціональному підґрунті, щоб захистити себе і свою культуру, що провокує фанатизм, ізоляціонізм, ксенофобію, громадянські конфлікти тощо. Усе це у добу глобалізації несе загрозу існуванню людства.

Проблема саморуйнації особистості особливо актуальна для українського суспільства, яке належить до числа транзитивних соціумів, бо знаходиться в складному процесі переходу до суспільства сталого розвитку.

Стрімке падіння рівня життя пересічних українців, нездатність швидкого пристосування до євроінтеграційних процесів породжує такі негативні явища, як алкоголізм, наркоманія, тютюнопаління, токсикоманія, бродяжництво (як альтернатива індивідуального існування), проституція, лудоманія (ігроманія), злочини проти людини, гіподинамія, неорелігійний фанатизм і сектантство, окультизм, свідоме вживання допінгу та екстремальні види спорту, агресивний фанатський рух у спорті, фобії, статеві збочення та несанкціонована зміна статі, а також поширення самогубства – стали продуктами постіндустріальної техногенно-інформаційної цивілізації.

Водночас дослідження проблеми саморуйнації особистості треба починати не тільки з емпірично підтвердженої констатації феномену антропологічної деструкції, а із аналізу підвалин саморуйнації особистості. Аналіз причин та можливих наслідків саморуйнівних практик людини є важливою передумовою для розробки заходів для їх запобігання

Ступінь наукової розробки проблеми. Проблема «саморуйнації особистості» у тих чи інших аспектах розроблялась ще з часів античності, (Сократ, Платон, Аристотель, стоїцизм, епікуреїзм), інтуїції античних філософів знайшли продовження у філософії європейського Середньовіччя, Нового часу і Просвітництва (Августин, П. Абеляр, Р. Декарт, Г. В. Лейбниц, К. А. Гельвецій, Т. Гоббс, Ж.-Ж. Руссо та інші), у німецькому ідеалізмі та його трансформаціях (І. Кант, Г. В. Ф. Гегель А. Шопенгауер, Ф. Ніцше, релігійна філософія М. О. Бердяєва, С. Л. Франка, Е. Фромма та інших, екзистенційна філософія М. Бубера, А. Камю, С. К'еркегора, Ж.-П. Сартра, М. Гайдеггера Л. І. Шестова та інші).

Теоретичну основу дослідження і вирішення поставлених завдань складають праці зарубіжних та українських авторів, що працюють у площині філософської, культурної і соціальної антропології. Серед них передусім треба назвати М. Шелера, А. Гелена, Г.Плеснера, Н. Хамітова, С. Пролеєва, О. Бойко, Л. Газнюк, О. Гомілко, Г. Крапівник, та ін. Це теоретичне дослідження спирається на філософсько-психологічні і соціально-психологічні дослідження А. Бандури, А. Берковиця, Ст. Грофа, Л. Демоза, Д. Долларда, Е. Кречмера, В. Райха, Е. Шелдона, Е. Фромма, К.-Г. Юнга та інших.

Зусилля в напрямі пошуку причин саморуйнівної поведінки особистості та культурно-антропологічних та соціально-антропологічних факторів, що їх викликають, займають значне місце у сучасному філософсько-антропологічному дискурсі, але для цього дослідження принципове значення мали праці Ю. Габермаса, А. Гоннета, І. Денисенко, М. Култаєвої, В. О. Лозового, І. Степаненко, П. Штомки та інших.

Руйнівні і саморуйнівні прояви діяльності людини розглядалися у вузькому розумінні – в контексті суспільно-історичної ретроспективи і безпосередньо пов'язувались або з домінуванням агресивних інстинктів (Е. Дюркгейм, У. Джеймс, У. МакДугалл, Г. Лебон, Г. Тард, Г. Сел'є, З. Фрейд та інші) або з біологічними складовими людини (К. Лоренц, Е. О. Уілсон та інші).

Мета і завдання дослідження.

Метою дослідження є експлікація евристичного потенціалу філософсько-антропологічної рефлексії феномену саморуйнації особистості на основі комплексної міждисциплінарної методології дослідження.

Реалізації мети підпорядковано вирішення таких завдань дослідження:

–здійснити системний аналіз різних наукових підходів щодо осмислення саморуйнації особистості та її витоків, виокремити детермінанти саморуйнації в бутті особистості; простежити еволюцію дослідження проблематики саморуйнації у вітчизняній науці і філософії, звертаючи увагу на праці, присвячені аналізу деструктивних процесів в суспільстві, які безпосередньо впливають на стан розвитку особистості;

- розглянути історико-філософські підвалини проблеми саморуйнації особистості, що пов'язані з осмисленням природи людини за допомогою філософської рефлексії, починаючи від античних часів і до сучасності;

- проаналізувати феномен саморуйнації особистості у контексті сучасних соціокультурних трансформацій;
- осмислити причини саморуйнації особистості, її буттєву укоріненість у свідомості та її реальних витоків;
- проаналізувати сутнісні риси саморуйнації особистості, деякі з актуальних форм прояву саморуйнівних процесів в соціокультурному просторі; виокремити детермінанти, що лежать в основі саморуйнівної поведінки;
- обґрунтувати стратегії запобігання саморуйнівних практик особистості в сучасних українських соціокультурних контекстах.

Об'єктом дослідження є патології людського буття у добу пізнього Модерну.

Предметом дослідження є деструктивні практики саморуйнації особистості у сучасних соціокультурних контекстах.

Методи дослідження. У теоретичній основі робота ґрунтується на принципах міждисциплінарного підходу до вивчення феномену саморуйнації особистості. Дослідження саморуйнації особистості проводилося на основі принципів об'єктивності, системності і детермінізму, що дозволило здійснити філософсько-антропологічний аналіз саморуйнації особистості із залученням фактологічного матеріалу міждисциплінарних досліджень у площині людинознавства. У дисертації широко застосовуються феноменологічний і герменевтичний методи, методи антропологічної інтерпретації та антропологічної редукції.

Дисертаційна робота базується також на системному, порівняльному підходах до філософського дослідження. Використовуються методи історико-філософського та структурно-функціонального аналізу.

Наукова новизна дисертації полягає у концептуалізації феномену саморуйнації особистості як амбівалентного прояву її суб'єктності у природі і культурі, межі між якими у сучасних соціокультурних контекстах стають все більш розмитими, що ускладнює процеси життєтворчості та їхні симулякри.

У дисертації висунуто низку положень, які конкретизують наукову новизну:

Вперше:

- розглянуто феномен автодеструктивності у персональній і позаперсональній площинах, що усуває одновимірний емпіризм в дослідженні практик саморуйнації особистості, що сприяє адекватному розумінню ілюзіогенного потенціалу деструктивності у багатоманітності її соціокультурних проявів;
- розкритий внутрішній механізм формування витоків саморуйнації на мікро- і макрорівні із урахуванням причин і факторів, що зумовлюють прояви і накопичення саморуйнівного потенціалу особистості в соціумі;
- розроблена класифікація форм саморуйнівної активності особистості на активну, межувану і пасивну, які характеризуються ступенем заподіяної власноруч шкоди, рівнем усвідомлення наслідків своїх вчинків і кінцевим результатом;
- доведено, що у сучасних соціокультурних контекстах спостерігається домінування індивідуально-біологічної психіки над колективно-соціальною, що призводить до

розгортання та поширення саморуйнівних процесів, які викликають незворотні антропо- і соціомутаційні та духовні трансформації особистості.

Набуло подальшого розвитку:

– методологічна стратегія, що ставить акцент на протиріччях між особистістю творчою, альтруїстичною, орієнтованою на морально-етичні принципи поведінки і людиною деструктивною, егоцентричною, життя якої спрямоване виключно на задоволення примітивних, «тілесних» потреб. Цей підхід дозволяє довести, що саморуйнація особистості не тільки соціально-філософська проблема, що пов'язана з відповідними формами організації соціуму, його ідеологемами і технологіями, але й філософсько-антропологічна, яка ставить наголос на пріоритети концепту розвитку людини як Особистості з вираженими духовними домінантами в житті;

– положення, що в умовах послаблення соціального захисту і контролю над розвитком особистості, концепція самостійного розвитку і вдосконалення за допомогою розробки власного біографічного проекту не має альтернативи. На шляху здійснення власної біографії треба обрати правильні цілі і засоби, спираючись на правильні знання.

Уточнено:

–смісли концепту самовідчуження, зокрема, його розуміння як стану безпорадності, в який потрапляє людина за складних умов і втрачає осмисленість життя і переживання суб'єктності, опиняючись в екзистенційному, смисловому вакуумі. Особистість відчуває втрату самоідентифікації, своїх цінностей, скаржитися на внутрішню, душевну порожнечу і певну автоматичність власного життя;

–методологічні проблеми формування і саморозвитку особистості, в яких відбиті прогностичні моделі подолання саморуйнації, самонасилля та шляхи обмеження цих проявів і трансформації саморуйнації в творчий процес.

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійною роботою. Висновки й положення наукової новизни одержані автором самостійно. У працях зі співавторами (В.О. Лозовим, В.А. Івановою) особистий внесок здобувача полягає у розкритті формальних проявів саморуйнації особистості та її витоків.

Апробація матеріалів дисертації. Основні положення і висновки дослідження обговорювалися на засіданнях кафедри культурології «Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого», на низці науково-практичних конференцій та семінарів, а саме: науково-практичній конференції «Економічне, політико-правове і духовне життя України та розвиток особистості» (м. Харків, 2003 р.); Міжвузівській науковій конференції «Проблеми розвитку суспільства: системний підхід» (м. Харків, 2006 р.); III Міжнародній науково-практичній конференції «Соціалізація особистості в сучасних соціокультурних контекстах» (м. Харків, 2012 р.); XIII Міжнародній науково-практичній конференції «Освіта і доля нації» (м. Харків, 2012 р.); V Міжнародній науково-практичній конференції «Соціалізація особистості у сучасних соціокультурних контекстах» (м. Харків, 2014 р.); VI Міжнародній науково-практичній конференції «Соціально-гуманітарні вектори педагогіки вищої школи» (м. Харків, 2015 р.); VII Міжнародній науково-

практичній конференції «Соціально-гуманітарні вектори педагогіки вищої школи» (м. Харків, 2016 р.).

Структура дисертації обумовлена специфікою предмета дослідження, логікою вирішення проблеми, а також зазначеною метою і завданнями дисертаційної роботи. Робота складається з одного тому, загальним обсягом 260 сторінок, основної частини (8,5 авторських аркушів), додатків на 3 сторінках.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана в межах цільової комплексної програми «Основи духовного життя суспільства та розвиток особистості» (державний реєстраційний номер 0186.0.070875) кафедри культурології Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого.

Практичне значення роботи полягає в тому, що її висновки можуть бути використані в державних стратегічних проектах українського суспільства, в проектах реформування суспільних і соціальних інститутів виховання, освіти, права, охорони здоров'я, а також як методологічний інструментарій для дослідження руйнівних мутацій у структурі свідомості особистості, відхилень від усталеної моральної і правової поведінки індивіда в суспільстві, саморозвитку особистості та забезпеченні її духовної цілісності.

Основні висновки дисертації можуть бути ефективно реалізованими при розробці спецкурсів, навчально-методичних програм, посібників з філософських, соціологічних і педагогічних наук у вищих навчальних закладах та для організації виховних практик в різноманітних освітянських закладах і установах.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовується актуальність філософсько-антропологічного осмислення проблеми саморуйнації особистості, сформульовані основні структурні елементи дисертації, об'єкт, предмет, мета і завдання, методологічні засади, визначено наукову новизну дослідження, подається інформація про практичну значущість отриманих результатів, їх зв'язок з науковими програмами, зазначаються особистий внесок здобувача, публікації та подаються відомості про апробацію результатів дослідження.

Перший розділ «Саморуйнація особистості в соціокультурному просторі як предмет філософського аналізу» складається з трьох підрозділів, що віддзеркалюють головний концепт, логіку та інструментарій дослідження.

У **підрозділі 1.1. «Історико-філософські підвалини дослідження проблеми саморуйнації особистості»** виокремлено предмет дослідження – «саморуйнацію особистості». Проводиться теоретичний порівняльний аналіз основних філософських положень і концепцій щодо природи особистості, підкреслюється, що погляди на природу людини та її потяг до саморуйнації змінювалися протягом історичного розвитку світової спільноти.

Доведено, що ідея людської сутності та її співвіднесеності із буттям започатковується ще за часів античної філософії. Низку положень щодо природи зла

висловили мислителі античності (Сократ, Платон, Епікур, Аристотель та інші) і Давнього Сходу (конфуціанство, індуїзм), отримали подальший розвиток в етичних вченнях Р. Декарта, Ж.-Ж. Руссо, філософів-утопістів, І. Канта, Г. Гегеля, А. Шопенгауера, Ф. Ніцше та інших. Велику вагу природі зла і особистісній руйнації приділяла вітчизняна релігійно-філософська школа (М. Бердяєв, Ф. Достоевський, П. Флоренський, Л. Толстой, В. Соловйов, С. Франк, С. Булгаков), яка надала нового розуміння природі особистості, специфіки її духу, що заклало основу для подальшого розуміння як руйнівного, так і творчого початку в людині. Осмислення категорій руйнівного було зроблено в екзистенціальній філософії (М. Гайдеггер, К. Ясперс, Ж.-П. Сартр, А. Камю та інші), представниками соціально-філософського напрямку (М. Хоркхаймер, Т. Адорно, Е. Фромм та інші), в філософії структуралізму (Ж. Батай, Ж. Бодрійяр, Ж. Дельоз, Ф. Гваттарі).

Філософія у своїй генезі виробила наукові підходи та визначила саморуйнацію як специфічну соціально-психологічну практику, яка реалізується з метою заперечення життя та його смислових структур і цінностей або ж як хибна стратегія самореалізації, самовипробування, самоствердження, захисту своєї честі і гідності. Розкривається принципова відмінність між практиками саможертвності та альтруїзму і практик егоцентричної саморуйнації.

У *підрозділі 1.2. «Теоретико-методологічні засади дослідження»* надається аналіз наукових точок зору на проблему саморуйнації особистості. Вводиться багатовимірний модель саморуйнації, що усуває одномірний емпіризм. Констатується той факт, що теоретичне оформлення різноманітних поглядів на проблему саморуйнації особистості відбувалися наприкінці ХІХ – на початку ХХ століть. До теорій, які мали найбільший потенціал саморозвитку, треба віднести інстинктивістські В. МакДугалла, З. Фрейда, К. Лоренца, Е.О. Уілсона, що певним чином відобразилося у наукових пошуках неофрейдистів «Франкфуртської школи» Г. Маркузе, Т. Адорно, Е. Фромма та інших.

Історична еволюція теорій автоагресії і саморуйнації характеризується тенденцією послідовного заміщення пояснювальних моделей біологічного типу моделями соціологічного (Д. Уотсон, Б. Скінер), психологічного (А. Басс, Д. Зілманн, А. Бандура, Р. Уолтерс), позначеними як середні конструкти драйв-теорій (Е. Мегарже, Л. Берковіц, Р. Джин, Е. Доннерштайн, Р. Берон та інші).

Проблема особистісної саморуйнації сформувала наступні напрями з позицій соціологічного підходу: кримінологічний (Ч. Беккарія, І. Бентам), антропологічний (Ч. Ломброзо, Е. Шелдон, К. Г. Юнг, Е. Кречмер та інші). Найбільшого розвитку у дослідженні саморуйнації особистості отримала теорія соціальної дезорганізації та стратифікації (Е. Дюркгейм, Р. Мертон, Т. Парсонс та інші).

На підставі зіставлення різних наукових підходів щодо проблеми саморуйнації особистості запропонована комплексна методологія дослідження різних аспектів і репрезентації автодеструкції.

У *підрозділі 1.3. «Феномен саморуйнації особистості і виходу з цього стану в українській філософській традиції»* пропонується аналіз вітчизняних розробок

проблеми саморуйнації особистості, яка актуалізується в українському суспільстві, потребуючи узагальнення людського досвіду в умовах глобалізації, подолання кризи, переоцінки смислів та пошуків аргументів для життєстверджуючих орієнтирів.

У працях вітчизняних авторів феномен саморуйнації не є предметом спеціального дослідження, бо підпорядкований вирішенню проблем суто кримінологічного, психологічного, педагогічного, соціального та морально-етичного плану. Треба відзначити, що вітчизняними філософами накопичено значний науково-теоретичний досвід, що може служити джерелом побудови нової філософсько-антропологічної концепції, де співіснують протилежності «самогубство – життєствердження», «потяг до смерті – любов до життя», «саморуйнація – самостворення», яка спрямована на з'ясування онтологічного змісту цих універсальних складових.

Другий розділ «Саморуйнація особистості як соціальна проблема» складається з восьми підрозділів, що віддзеркалюють теоретичний підхід до дослідження саморуйнації особистості в єдності особистісного і соціального аспектів, форм прояву саморуйнівних процесів в суспільстві.

У підрозділі 2.1. «Причини і сутнісні риси саморуйнації особистості» розкриваються причини і сутнісні риси саморуйнації та визначається її роль і місце в структурі особистості, а також розглядається онтологічна укоріненість саморуйнації та її витoki. Історія людства свідчить, що унікальність людини як біологічного виду полягає не тільки в абстрактному розумінні та свідомій і творчій діяльності, а й в тому, що перебуваючи на найвищому щаблі еволюції біосфери, людина увійшла в корінне протиріччя з природою, різко виділившись із природного світу й перетворившись на суб'єкт, що може саморуйнуватися, який знаходиться у перманентному стані війни з природою, світом і з самим собою. Таким чином, можна припустити, що людина є єдиною істотою, яка не пристосована до середовища свого існування.

У дослідженні проводиться аналіз буттєвої укоріненості саморуйнації особистості з використанням праць представників екзистенціалізму (М. Гайдеггер, К. Ясперс, Ж.-П. Сартр, А. Камю). Вони відзначали, що індивід у хворому суспільстві – хвора реальність, зламана індивідуальність, особистість, яка корелює з суспільством (Е. Фромм). У цих концепціях розлюдненого суспільства поява людини як онтогенетично, так і філогенетично наповнюється негативним сенсом.

Саморуйнація особистості корелює з кризовими процесами в соціумі. Утрата сенсу буття пов'язана із розколотістю власного «Я», «відмиранням» душі, яка редукується до нижчого рангу, перевантажена і забруднена інформаційним насиллям і пропагандою аморальності.

У підрозділі 2.2. «Форми прояву саморуйнівних процесів в світовому та українському соціокультурних просторах» досліджується формування саморуйнівної поведінки як складного багатовимірного процесу, в якому взаємодіє переплетіння безлічі факторів.

У **підрозділі 2.3. «Активні форми саморуйнації особистості»** розглядаються найбільш агресивні види саморуйнації особистості. Серед активних форм саморуйнації виділяються суїцид (самогубство, самознищення); заподіяння фізичних ушкоджень власноруч (понівечення частин тіла за особистими чи релігійними мотивами); тероризм (як масове світове явище) тощо; серед межових (псевдоактивних) – прояви алкоголізму, наркоманії, тютюнопаління, лудоманії, бродяжництва, проституції (у різних формах і стадіях), вуличної і побутової злочинності, а також спорт великих досягнень (з використанням заборонених медичних стимуляторів) та девіантна, асоціальна поведінка молоді в контексті існування так званої молодіжної субкультури (наприклад, спортивні фанатські рухи).

У **підрозділі 2.4. «Межові (псевдоактивні) форми саморуйнації особистості»**) представлені дифузні форми саморуйнації на межі самовипробування. Також підсилюються агресивні етноцентричні тенденції, а також розповсюдження лояльного ставлення до некрофілії і некрофільної орієнтації у поведінці людей, на розвиток яких, на думку Т. Адорно та Е. Фромма, сприяють різноманітні кризові ситуації – економічні, культурні, особистісні, що породжують органічний зв'язок із націоналізмом, етноцентризмом, екстремізмом, ксенофобією (наприклад, антисемітизмом).

У **підрозділі 2.5. «Саморуйнація особистості: соціальна та особистісна детермінація»** вичленовані і розглянуті особистісна (індивідуальна) та соціальна детермінація. Саморуйнація особистості тісно пов'язана з подіями, що відбуваються на тлі соціокультурного простору та викликана кризою основних запобіжників людського буття. Факторами саморуйнації виступають економічні, соціальні й духовні чинники.

Аналізуються наукові розробки Г. Лебона, Г. Тарда, В. Вундта, З. Фрейда, С. Сігеле, Х. Ортегі-і-Гассета, Е. Канетті та інших науковців, які розглядали в соціальних передумовах можливість для поширення саморуйнівних потягів людини, пов'язуючи це з феноменом «людини маси» (натовпу). Пізніше в працях М.-Л. Рукетта, В. Парето, Е. Богардуса розглядалася роль натовпу, в якому відбувається знеособлення індивіда внаслідок поглинання його загальною масою і який «демагогічна плутократія» завжди ошукує.

Наголошується на поширенні протистояння людини і природи, а також соціально-політичної напруги між різними людськими спільнотами, зокрема націями, етносами, релігійними конфесіями, у сфері геополітики – між країнами за політичне і економічне домінування. Глибока соціальна та екологічна криза цивілізації виникла внаслідок людської діяльності, що була ініційована в ім'я досягнень вузько утилітарних потреб людини.

Саморуйнація особистості як соціальне явище прогресує на тлі кризи і занепаду суспільних формацій. Відзначається, що саморуйнація особистості – це складний соціальний феномен, який є однією з форм саморуху та самозмінення, що спрямовано на асоціальні цінності. У такій системі цінностей особистість дезорієнтується.

Визначено, що саморуйнування особистості здійснюється як в стихійних неусвідомлених формах, коли індивід не ставить за мету власне руйнування, так і в усвідомлених формах (свідомий вибір асоціальної форми життя), коли особистість цілеспрямовано, свідомо руйнує свою духовну і фізичну складову.

У підрозділі 2.6. «Інформаційні технології як фактор, що провокує внутрішню фрустрацію особистості» розглядається вплив новітніх технологій на розвиток особистості. Новітні інформаційні технології, які активно і повсякденно використовують ЗМІ, впливають на формування діяльності сучасної людини в інформаційному суспільстві, взагалі на особистісне уявлення про реальність, швидко змінюючи цю реальність, що породжує, в свою чергу, і саморуйнівні процеси. Новітні технології впливу на свідомість («зомбування»), як механізм впливу активно використовує ЗМІ і розважальна індустрія (телешоу, реаліті-шоу, казино, реклама тощо), яка є благодатним підґрунтям для відволікання та розбещення молоді. Безперервна або часто повторювальна реклама негативно впливає на розум глядача-слухача, особливо на когнітивні здібності молоді.

Інформаційні системи змінюють конфігурацію людських контактів, що зумовлює перехід до мережевої організації спільнот і викликає розмивання макрогрупових відмінностей, обмеження емоційно-почуттєвого сприйняття; інтенсивно розщеплюють лінійне, площинне («книжкове») світобачення, формуючи мислення якісно нового типу, яке можна охарактеризувати як фрагментарне, мозаїчне.

У підрозділі 2.7. «Внутрішньоособистісні передумови саморуйнації та духовний стан сучасної особистості» наголошується на тому, що зміна ціннісних пріоритетів торкається безпосередньо внутрішніх механізмів свідомості особистості, а також пригнічує креативний потенціал усього суспільства. Відсутність святих, базових істин або штучно створених міцних моральнісних заборон, які обмежують і спрямовують активність особистості на продуктивну і творчу діяльність є коренями зростання злочинності і насилля, випадків самогубств, розповсюдження ВІЛ-інфекції, моральної розбещеності та багато чого іншого. Деструктивний, несприятливий мікроклімат суспільства породжує формування процесів саморуйнації самого суспільства і його осередку – сім'ї і особистості.

Лояльно-компліментарне, а іноді і схвальне ставлення до проявів сексуальних відхилень, зневажання і недотримання сімейних цінностей, пріоритет меркантилізму – усі ці аморальні життєві орієнтири і переконання не можуть замінити духовних спрямувань і створити в суспільстві гармонійно розвинуту особистість. Нове покоління з таким «моральним обличчям» небезпечне для майбутнього суспільства.

У підрозділі 2.8. «Відсутність сенсу життя як негативна тенденція розвитку особистості» зауважується, що важливим чинником формування саморуйнівної діяльності особистості вважаються умови соціалізації індивіда і соціального навчання (навчання). Це зумовлене здібністю людей до наслідування, що дозволяє індивіду, серед іншого, оволодіти і самодеструктивними діями. Загальне сімейне неблагополуччя, неповні сім'ї, авторитарні методи виховання з елементами

насилля, сексуальні домагання і збочення, постійне моральне приниження сприяють формуванню саморуйнівної поведінки. Така поведінка засвоюється і в майбутньому стає вже нормою.

Однак повністю блокувати особистісну саморуйнацію неможливо. У певні критичні етапи розвитку особистості саморуйнація має спонтанний прояв і практично не піддається контролю. Суб'єктивна присутність хаосу в природі людини відчувається як усвідомлення власної смертності. Саме страх перед небуттям, майбутнім, що спонукує особистість до пошуків своєї сутності і свого місця в світі, примушує замислюватися про сенс і якість життя. Але ж тільки за наявності сенсу в житті – саме життя набуває цінності і для самої особистості й для інших.

У третьому розділі **«Формування комплементарного середовища і високодуховної особистості як головний чинник для розвитку сучасного суспільства»** розкривається, що шлях до запобігання саморуйнації особистості проходить через площину формування особистості в умовах кризових явищ суспільства, що спрямоване на усунення протистояння людини проти самої себе, світу і природи.

У *підрозділі 3.1. «Умови та шляхи запобігання саморуйнації особистості»* аналізується зміна соціокультурного простору, в якому відчувається зростаючий саморуйнівний потенціал, коли гранична ситуація стала не тільки індивідуальною, культурною, соціальною, а й загальнолюдською проблемою, від вирішення якої залежить соціальне і духовне оздоровлення суспільства, саморозвиток та самовдосконалення особистості, впровадження цінностей та життєзмістовних орієнтирів щодо подальшого розвитку особистості.

Парадигма подолання саморуйнації особистості містить в собі: превентивні заходи, а також заходи за питаннями інформаційного, соціального, економічного, екологічного, медико-психологічного, педагогічного, освітнього та правового контролю; комплексні державні програми з боротьби зі злочинністю, корупцією, безробіттям, наркоманією, алкоголізмом, усіма соціальними вадами і хворобами; реалізацію принципів гуманізації дітей і підлітків, підняття національної освіти і культури на вищий, якісний рівень; термінові профілактичні заходи з боку відповідних фахівців; соціальний захист сім'ї, здоров'я матері і дитини.

Наголошується, що тільки зміна соціальної та духовної настанов дозволить подолати соціально-індивідуальні витоки саморуйнування особистості та розв'язати на державному рівні проблему саморуйнації особистості.

У *підрозділі 3.2. «Формування культури особистості в сучасних умовах глобалізації та кризи духовної культури»* проаналізовано напрями формування особистості в сучасних кризових умовах, зокрема в умовах української дійсності. З'ясовано, що формування особистості відбувається в складних умовах подолання кризових явищ у культурі; що нормалізація умов існування особистості, як і раніше, недосяжна.

Стверджується, що відбувається забруднення інформаційного простору, що призвело до дестабілізації світоглядного та морального контексту буття. Соціальні механізми на тлі глобалізації та кризи в недостатній мірі виконують свої функції щодо розвитку внутрішнього світу особистості, що сприяє формуванню деградаційних процесів у свідомості людини. Наголошується, що на всіх рівнях – побутовому, груповому, національному, державному розмиваються етичні принципи. Криза культури є наслідком духовної культури. Тому сучасним завданням постає перебудова людської свідомості у бік прищеплення загальнолюдських цінностей при формуванні особистості, реалізації її креативного потенціалу та надання ціннісної орієнтації у житті.

ВИСНОВКИ

У дисертаційному дослідженні був проаналізований феномен саморуйнації особистості, його причини і форми прояву. Запропоновані певні теоретичні і практичні заходи щодо унеможливлення розповсюдження загрозливих явищ саморуйнації.

Результати дослідження конкретизовані у таких положеннях:

- Дослідження стану проблеми саморуйнації особистості зарубіжними і вітчизняними вченими вказує на необхідність побудови більш досконалого механізму боротьби з актуальними викликами сьогодення – розповсюдженням наркоманії, алкоголізму, суїциду, тероризму, лудоманії, побутового нігілізму тощо.

- Саморуйнація особистості є поліфункціональним, соціальним, багатовимірним феноменом, а реалізація саморуйнівних прагнень особистості залежить від умов соціально-психологічного середовища, духовної атмосфери суспільства.

- Концептуальні підходи в розробці проблеми саморуйнації особистості освітлюють широкий діапазон дослідження цієї проблеми. Філософія у своїй генезі виробила наукові підходи та визначила саморуйнацію як специфічну соціально-психологічну дію з метою усунення з життя, з метою самоствердження, або з метою урятування життя інших, захисту честі і гідності, Батьківщини та родини.

- Обґрунтовано, що саморуйнація має конкретно-історичний характер. Культура – це багатовимірний соціально-історичний простір, де людина не тільки творить і прагне до щастя і любові, але, водночас, і уникає життя, руйнує себе і навколишній світ, знецінює свій розум та зводить його до зняряддя саморуйнації.

- Завдяки філософсько-антропологічній рефлексії доведено, що саморуйнація особистості є соціальним феноменом людської культури, але водночас є і соціальною хворобою, патологією суспільства. Проблема саморуйнації особистості простежується в усі часи історично-культурного розвитку, має свої наголоси і тенденції, але з подальшим розвитком цивілізації саморуйнівні явища в культурі поглиблюються.

- Завдяки системному аналізу саморуйнації особистості досліджено, з одного боку, її зв'язки з суспільною свідомістю та буттям індивіда, а з іншого – її внутрішні

відносини, які обумовлені формами трансформації детермінуючих факторів свідомості. У сучасному суспільстві спостерігається протиріччя, розрив між рівнем демократії і свободи особистості та здатністю означених індивідів жити і здійснювати самореалізацію відповідно до демократичних стандартів і меж свобод. Тому потрібні офіційні обмеження щодо означеного віку використання алкогольних напоїв, тютюнових виробів, спеціальних медичних препаратів. Домінування індивідуально-біологічної психіки у певних індивідів вступає в конфлікт з колективно-соціальною та індивідуально-соціальною психікою в індивідуальній і соціальній життєдіяльності. Потрібний підвищений соціальний контроль за поведінкою і діяльністю таких індивідів з боку владних інститутів і громадськості.

- Обґрунтовано, що хворий соціум продукує і хвору особистість, що тяжіє до саморуйнування. Зазначено декілька сталих тенденцій у суспільстві: криза цінностей, як наслідок переходу світової спільноти від техногенної до інформаційної фази розвитку і зміна матеріальної єдності світу на інформаційну; активізація саморуйнації психосфери індивіда; глибоке соціальне розшарування і маргіналізація населення; масове безробіття; духовний і культурний занепад.

- У ході дослідження стану сучасного культурного середовища доведено, що глобальні кризи заважають реалізації конструктивних можливостей особистості, відбуваються процеси політичного і соціального експериментування, ідеологічного маніпулювання, психологічного зомбування. Особливо підкреслюється, що виникає потреба в нових інтеграційних символах, які мали б сприяти формуванню нових змістовних контекстів: загальнолюдських тенденцій і культурних проявів. На практичному рівні – це пошук механізмів і заходів соціального регулювання суспільних та індивідуальних відносин, запобігання розриву між індивідуальним і колективним.

- Стверджується, що в сучасному українському суспільстві відбувається дезорганізація духовних і моральнісних норм, що призводить до спустошення ціннісного світу, наслідком чого є заповнення соціального простору асоціальними цінностями. Зумовлені розривом соціальних зв'язків та відсутністю самоідентифікації особистості з будь-якою соціально-культурною спільнотою, і, окремо, в системі особистості відбуваються прояви саморуйнівної активності, зупинити які постало нагальним завданням сучасності.

- У концептуальному плані пропонуються підходи до розв'язання проблеми саморуйнації, які спрямовані на подолання соціального відчуження індивіда і уникнення репресивно-насильницьких механізмів суспільного буття в соціальному досвіді.

СПИСОК НАУКОВИХ ПРАЦЬ, ОПУБЛІКОВАНИХ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Лозовой В. А., Иванова В. А., Понедилок А. И. Формы проявления саморазрушительной активности человека // Економічне, політико-правове і духовне життя України та розвиток особистості: Мат-ли наукової конференції за підсумками виконання комплексної цільової програми (м. Харків, 12 – 13 квітня 2001 р.) – Харків, 2003. – С. 133–138.

2. Понеділок А. І. Аутоагресія як предмет рефлексії європейської свідомості // Проблеми розвитку суспільства: системний підхід. Міжвузівська наукова конференція (м. Харків, НЮАУ ім. Ярослава Мудрого, 12 – 13 квітня 2006 р.) – Харків, 2006. – С. 259–263.

3. Понеділок А. І. Маргіналізаційні явища як проблема українського суспільства // Філософські, соціально-правові та культурологічні проблеми розвитку українського суспільства у роки незалежності : Матеріали засідання за круглим столом (м. Харків, 31 серпня 2009 р.) / За заг. ред. А. П. Гетьмана, В. О. Лозового. – Х. : Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого, 2010. – 165 с. – С. 156–160.

4. Понеділок А. І. Проблема подолання саморуйнації особистості в культурі // Соціалізація особистості в сучасних соціокультурних контекстах. III Міжнародна науково-практична конференція (м. Харків, ХНПУ ім. Г. С. Сковороди, 29 травня 2012 р.). – Харків, 2012. – С. 117–119.

5. Понеділок А. І. Саморуйнація людини: соціальний феномен чи хвороба? // Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого. Серія «Філософія, філософія права, політологія, соціологія». – Харків: Право, 2012. – Вип. 3(13). – С. 26–37.

6. Понеділок А. І. Психоаналітичний вимір саморуйнації людини // Науковий вісник. Серія «Філософія» / ХНПУ ім. Г. С. Сковороди. – Харків: ХНПУ, 2012. – Вип. 37. – С. 78–90.

7. Понеділок А. І. Фактори та проблеми подолання саморуйнації особистості // Науковий вісник. Серія «Філософія» / ХНПУ ім. Г. С. Сковороди. – Харків: ХНПУ, 2012. – Вип. 38. – С. 51–63.

8. Понеділок А. І. Безпритульність дітей як форма маргіналізації сучасного суспільства і шляхи її подолання // IV Міжнародна наукова конференція: Соціально-гуманітарні вектори педагогіки вищої школи, м. Харків, ХДАДМ, 25 – 26 квітня 2013 р. / Зб. матеріалів. – Х.: ХДАДМ, 2013. – 316 с. – С. 110–111.

9. Понеділок А. І. Історико-філософські підвалини проблеми саморуйнації людини // Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого. Серія «Філософія, філософія права, політологія, соціологія». – Вип. 4(14) – Харків: НЮАУ імені Ярослава Мудрого, 2014. – С. 102–112.

10. Понеділок А. І. Руйнація особистості у контексті загальної кризи у суспільстві // Матеріали V міжнародної науково-практичної конференції «Соціалізація особистості у сучасних соціокультурних контекстах». Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди. – Харків: ХНПУ, 2014. – 156 с. – С. 106–108.

11. Понеділок А. І. Суперечності трансформації особистісного світовідчуття як наслідок глобалізаційних рухів постіндустріального суспільства // Соціально-гуманітарні вектори педагогіки вищої школи: Матеріали V Міжнародної наукової конференції. – 24 – 25 квітня 2014 р. / За заг. ред. В. М. Бабаєва; Харк. нац. ун-т міськ. госп-ва ім. О. М. Бекетові. – Х.: ХНУМГ, 2014. – 251 с. – С. 211–213.

12. Понеділок А. І. Педагогіка партнерства як один із засобів блокування саморуйнації особистості // Соціально-гуманітарні вектори педагогіки вищої школи: Матеріали Шостої Міжнародної науково-практичної конференції / ХНТУСГ імені П. Василенка, 23 – 24 квітня 2015 р. / Зб. матеріалів. – Харків: «Міськдрук», ХНТУСГ ім. П. Василенка, 2015. – 224 с. – С. 206–208.

13. Понеділок А. І. Вплив «цифрових технологій» на розвиток сучасної особистості // Сьома Міжнародна науково-практична конференція: Соціально-гуманітарні вектори педагогіки вищої школи, м. Харків, ХНТУСГ ім. Петра Василенка, 28 квітня 2016 р. / збірник матеріалів. – Харків, «Міськдрук», ХНТУСГ ім. П. Василенка, 2016. – 392 с. – С. 334–338.

14. Понеділок А. І. Духовне збіднення особистості в умовах наростання кризових явищ в українському суспільстві // Соціально-гуманітарні дисципліни: напрямки наукового пошуку: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції / ДНУ імені Олесья Гончара, 12 квітня 2016 р. – У двох частинах. – Д. : ТОВ «Інновація», 2016. – Частина 1. – 156 с. – С. 102–104.

15. Понеділок А. І. Самогубство як прояв саморуйнування особистості у філософсько-релігійній рефлексії // Гілея : науковий вісник. Збірник наукових праць / Гол. ред. В. М. Вашкевич. – К. : «Видавництво «Гілея», 2017. – Вип. 118 (3). – 372 с. – С. 256–260.

АНОТАЦІЯ

Понеділок А.І. Саморуйнація особистості як предмет філософсько-антропологічної рефлексії. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук за спеціальністю 09.00.04 – філософська антропологія і філософія культури. – Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди. – Харків, 2017.

Дисертація присвячена дослідженню феномену саморуйнації особистості як філософсько-антропологічної проблеми, що виявилось в ретельному аналізі найбільш загрозливих для соціуму і людини явищ саморуйнації. Розглянуто найбільш актуальні у глобальному масштабі форми особистісної саморуйнації – самогубство, алкоголізм, наркоманія, тероризм, лудоманія тощо. Приділено увагу факторам, що впливають на появу і розповсюдження саморуйнівних проявів в суспільстві. Доведена екзистенційна необхідність формування альтернативного ставлення людини до себе і оточуючого світу. Пропонуються можливі шляхи подолання екзистенціальних викликів і загроз сучасному соціуму і людині, а саме поєднання зусиль суспільства і особистості по всій вертикалі можливостей – від

правильного особистого ставлення до проявів саморуйнівної поведінки, до превентивних заходів стосовно унеможливлення появи деструктивних явищ. Завдяки філософсько-антропологічній рефлексії доведено, що саморуйнація особистості є соціальним феноменом людської культури, але водночас є і соціальною хворобою, патологією суспільства.

Ключові слова: саморуйнація, особистість, духовність, деструкція, суїцид, фрустрація, глобалізація, гуманістичні цінності.

АННОТАЦІЯ

Понедилко А. И. Саморазрушение личности как предмет философско-антропологической рефлексии. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата философских наук по специальности 09.00.04 – философская антропология и философия культуры. – Харьковский национальный педагогический университет имени Г.С. Сковороды. – Харьков, 2017.

Диссертация посвящена исследованию феномена саморазрушения личности как философско-антропологической проблемы, что отразилось в тщательном анализе наиболее угрожающих социуму и человеку форм саморазрушения.

Показаны философско-антропологические разработки в изучении проблематики саморазрушения личности, теоретическая апробация этого феномена. Уделено внимание научному поиску в изучении проблемы саморазрушения личности в зарубежных и отечественных научных исследованиях в ретроспективной проекции.

Рассмотрены наиболее актуальные в глобальном масштабе формы проявления личностного саморазрушения – активные, пограничные (псевдоактивные) и пассивные. Отмечается, что в настоящее время саморазрушительная активность личности приобретает более губительные формы и проявляется в виде самоубийств, терроризма, экстремизма, ксенофобии, усиления иррациональных идеологий, всеобщей маргинализации. Распространяются новые формы пассивного саморазрушения – геймомания, «зависимость от Интернета» (погружение в виртуальный мир), изменение образа мышления, чувств и поведения, связанное с этим техногенное истощение личности. Отречение от внешнего и внутреннего мира проявляется как лудомания, наркомания, алкоголизм, бродяжничество, различные фобии и т.д., которые по своей сути, как элементы растянутого во времени псевдоактивного и пассивного саморазрушения, являются социально недопустимым злом.

Акцентируется внимание на социокультурных и информационных факторах, влияющих на появление и распространение саморазрушительных тенденций в обществе. Информационный фактор представляется доминирующим из-за вовлечения в «цифровое» пространство подавляющего большинства людей на планете. Показано его деструктивное влияние на формирование ложных ценностных приоритетов у детей и подростков. Доказана экзистенциальная необходимость формирования альтернативного отношения человека к себе и окружающему миру, а

именно, практическое воплощение в жизнь концепций саморазвития, самовоспитания и самосовершенствования с помощью гуманистических устремлений и правильно сформированной цели, основанной на истинных знаниях. Собственные достижения личности должны качественно проявляться благодаря следованию биографическому проекту, аккумулируя приобретённые предыдущими поколениями нравственно-этические предписания и императивы, основанные на традиционных представлениях о милосердии, альтруизме и взаимопомощи.

Обращается внимание на борьбу двух альтернативных смысложизненных установок – индивидоцентрической и социоцентрической, которые предлагают человеку различные векторы личностного самодвижения – на достижение материальных благ и социальных предпочтений и служение людям на гуманистических началах соответственно, как смысло содержание жизни.

Предлагаются возможные пути преодоления экзистенциальных вызовов и угроз современному социуму и человеку, а именно – объединение усилий общества и личности по всей вертикали их возможностей – от правильного личного отношения к проявлениям саморазрушительного поведения до превентивных мер в отношении появления деструктивных явлений. Даны практические рекомендации, касающиеся предотвращения саморазрушительной активности в обществе.

Благодаря философско-антропологической рефлексии доказано, что саморазрушение личности является социальным феноменом человеческой культуры, но одновременно и социальной болезнью, патологией общества. Проблема саморазрушения личности прослеживается во все времена исторического культурного развития, имеет свои акценты и тенденции.

Благодаря системному анализу саморазрушения личности исследовано, с одной стороны, ее связи с общественным сознанием и бытием индивида, а с другой - ее внутренние отношения, которые обусловлены формами трансформации детерминирующих факторов сознания. В современном обществе наблюдается противоречие, разрыв между уровнем демократии и свободы личности и способностью указанных индивидов жить и осуществлять самореализацию в соответствии демократическим стандартам и пределами свобод.

В ходе исследования состояния современной культурной среды доказано, что глобальные кризисы мешают реализации конструктивных возможностей личности, происходят процессы политического и социального экспериментирования, идеологического манипулирования, психологического зомбирования. Особо подчеркивается, что возникает потребность в новых интеграционных символах, которые должны способствовать формированию новых содержательных контекстов: общечеловеческих тенденций и культурных проявлений. На практическом уровне - это поиск механизмов и мер социального регулирования общественных и индивидуальных отношений, предотвращения разрыва между индивидуальным и коллективным.

Ключевые слова: саморазрушение, личность, духовность, деструкция, суицид, фрустрация, глобализация, гуманистические ценности.

ANNOTATION

Ponedilok A. Self-destruction of a person as an object of philosophical-anthropological reflection. – Manuscript.

Thesis for a Ph.D. in Philosophy in specialty 09.00.04 - philosophical anthropology and philosophy of culture. – Kharkov National Pedagogical University named after G.S. Scovoroda. – Kharkov, 2017.

The thesis is devoted to the study of the phenomenon of self-destruction of a person as a philosophical-anthropological problem, which was reflected in a thorough analysis of the forms of self-destruction most threatening the society and man. The most relevant forms of personal self-destruction manifestation were considered on a global scale – suicide, alcoholism, drug addiction, terrorism, ludomania, etc. The existential necessity of forming an alternative attitude of a person to himself and the world around him, namely, the practical embodiment of the concepts of self-development, self-education and self-improvement with the help of humanistic aspirations and a properly formed goal based on true knowledge, is proved in the personal life. Personal achievements of the individual must be implemented on the basis of a personal biographical project, accumulating moral and ethical precepts and imperatives acquired by civilization, based on universal humanistic ideas of charity, altruism and mutual assistance.

Possible ways of overcoming existential challenges and threats to the modern society and man are proposed, namely, the unification of the efforts of the society and the individual along the whole vertical of possibilities - from the proper personal attitude to manifestations of self-destructive behavior to preventive measures in preventing the occurrence of destructive phenomena.

Keywords: self-destruction, personality, spirituality, destruction, suicide, frustration, globalization, humanistic values.